

УДК 330.111 : 330.34.014

старший викладач, Дзюбіна К.О.

студент, Ляля О.В.

Національний університет «Львівська політехніка»

**ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗВОРОТНИХ МАТЕРІАЛЬНИХ
ПОТОКІВ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ
ЗБАЛАНСОВАНOSTІ ПРОМИСЛОВОСТІ**

Досліджено сутність та напрямки розвитку еколого-економічної збалансованості промисловості. Проаналізовано та сгруповано інструменти державного регулювання зворотних матеріальних потоків в контексті розвитку еколого-економічної збалансованості промисловості. Встановлено, що ефективне управління зворотними матеріальними потоками на рівні держави можливе виключно за допомогою застосування державних інструментів примусового, стимулюючого, спонукального або підтримуючого впливу.

Ключові слова: зворотний матеріальний потік, еколого-економічна збалансованість, сталий розвиток, екологічне маркування, екологічний податок, інструменти державного управління, регулювання.

Дзюбіна К.О., Ляля О.В. Государственное управление обратными материальными потоками как фактор развития эколого-экономической сбалансированности промышленности / Национальный университет «Львовская политехника», Украина, Львов

Исследовано суцність и направления развития эколого - экономической сбалансированности промышленности. Проанализированы и сгруппированы инструменты государственного регулирования обратных материальных потоков в контексте развития эколого - экономической сбалансированности промышленности. Установлено, что эффективное управление обратными материальными потоками на уровне государства возможно исключительно

посредством применения государственных инструментов принудительного, стимулирующего, побудительного или поддерживающего влияния.

Ключевые слова: обратный материальный поток, эколого - экономическая сбалансированность, устойчивое развитие, экологическая маркировка, экологический налог, инструменты государственного управления, регулирования.

Dzyubina K.O., Lialia O.V. State management of reverse material flows as a factor of environmental and economic balance development of industry / Lviv Polytechnic National University, Ukraine, Lviv

Essence and directions of environmental and economic balance development of an industry are explored. State regulation instruments of reverse material flows regulation in the context of environmental and economic balance development of industry are analyzed and grouped. It is established that efficient management of reverse material flows at the state level is only possible through the use of state instruments of coercive, incentive or supportive influence.

Keywords: return material flow, environmental and economic balance, sustainable development, eco-labeling, environmental tax instruments of state management, regulation.

Вступ. Ефективність господарської діяльності підприємства і охорона навколишнього середовища в цілому залежить від багатьох факторів. В сучасних умовах загрози глобальної екологічної катастрофи особливої уваги набуває рівноважний розвиток екологічної складової процесу виробництва та раціонального використання еколого-економічного потенціалу. Досягнення еколого-економічної збалансованості промисловості може бути досягнуто виключно з залученням до цього процесу держави завдяки ефективному державному регулюванню, тобто забезпеченню дотримання пріоритетів, нормативів, стандартів, лімітів та інших вимог у галузі екологічної безпеки.

Аналізуючи результати діяльності промислових підприємств, нормативно – правові акти, що регламентують забруднення навколишнього середовища та ставлення громадян до екологічних проблем можна зробити

висновок, що екологічна свідомість як громадян так і бізнесу в цілому в Україні на даному етапі лише зароджується. Суб'єкти господарювання не зацікавлені в бережливому ставленні до природи та ощадливому використанні природно-ресурсного потенціалу. Актуальними залишаються державна підтримка та стимулювання розвитку еколого-економічної збалансованості діяльності підприємств.

Сьогодні в Україні спостерігається глобальність масштабів екологічних проблем, а отже зростає необхідність реалізації ефективних державних інструментів у цій сфері. Питаннями еколого-економічної збалансованості займалися такі вчені як Бакуменко В.Д., Вишиванюк М.В., Гарусова Е.В., Грановська Л.М., Дрогунцов С.І., Данилишин Б.М., Мордвінова О.Г., Нагорська М.М., Самага К.С., Семенов Ф.В. та інші. Окремі аспекти екологічної безпеки в контексті національної безпеки держави дослідили у своїх працях Нижник Н., Ситник Г., Білоус В. Однак, у сучасній економічній літературі розглядаються переважно загальні механізми управління розвитком еколого-економічної збалансованості, водночас виділення окремих об'єктів даного управління та розроблення інструментів впливу на них залишається поза увагою. Одним з таких об'єктів є зворотні матеріальні потоки підприємства. Державне регулювання зворотних матеріальних потоків є одним з чинників розвитку еколого-економічної збалансованості промисловості та стимулювання сталого розвитку України.

Мета і завдання. *Метою* дослідження є визначення ролі інструментів державного регулювання зворотних матеріальних потоків як чиннику розвитку еколого-економічної збалансованості промисловості.

Відповідно до поставленої мети *завданнями* є: дати визначення еколого-економічної збалансованості промисловості; встановити взаємозалежність процесів функціонування зворотних матеріальних потоків та рівня розвитку еколого-економічної збалансованості промисловості; визначити основні групи інструментів державного управління еколого-економічної збалансованості промисловості, які доцільно застосовувати з метою контролювання та

скорочення обсягів обігу ЗМП; виявити основні показники та проаналізувати рівень розвитку еколого-економічної збалансованості промисловості; висвітлити основні напрямки розвитку законодавства у площині екологічної політики держави; визначити основні інструменти державного управління екологізації промисловості та ефективність їх застосування.

Виклад основного матеріалу. Головним чинником, який перешкоджає розвитку еколого-економічної збалансованості промисловості є забруднення навколишнього середовища внаслідок функціонування промисловості. Великої шкоди об'єктам природи і здоров'ю людини завдає чорна та кольорова металургія, вугільна, нафтовидобувна і нафтопереробна, а також хімічна промисловість. Відтак екологізація всієї економічної діяльності є обов'язковою та неможливою без застосування інструментів державного управління.

Однозначного тлумачення поняття «еколого-економічна збалансованість» на сьогодні не існує. Можна стверджувати, що еколого-економічна збалансованість промисловості (ЕЕЗП) – це такий її стан, за якого забезпечується досягнення запланованого рівня прибутків та витрат з одночасним збереженням оптимального рівня використання природних ресурсів та екологічної безпеки. Досягнення ЕЕЗП може бути досягнуто в процесі взаємодії промислових підприємств і навколишнього середовища.

У свою чергу вагомий вплив на погіршення рівня ЕЕЗП здійснюються в результаті неконтрольованого руху зворотних матеріальних потоків. Зворотний матеріальний потік (ЗМП) – це сукупність товарно-матеріальних цінностей, віднесена до визначеного часового інтервалу та направлена в напрямку від джерела її споживання до джерела утворення з метою відновлення корисності або вилучення з обігу [1]. Об'єктами ЗМП можуть бути сировина, готова продукція, товари, засоби упаковки багаторазового використання або відходи. Відновлення корисності об'єктів ЗМП може відбуватись за рахунок їх трансформації, а саме: перепродажу, ремонту, рециклінгу або утилізації. У випадку, коли об'єктом ЗМП виступають відходи доцільно конкретизувати визначення ЗМП як сукупності відходів, віднесеної до визначеного часового

інтервалу та направленої в напрямку від джерела її виявлення до джерела потенційного утворення з метою відновлення корисності або поводження з нею. Під джерелом потенційного утворення автор розуміє місце чи об'єкт, що використовується для поводження з відходами. Поводження з відходами – це дії, спрямовані на запобігання утворенню відходів, їх збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізацію, видалення, знешкодження і захоронення.

Скорочення наслідків неконтрольованого обігу зворотних матеріальних потоків та їх обсягів можливо лише за умов втручання в цей процес держави. Саме державне регулювання може стимулювати підприємства до контролю обігу обсягів ЗМП.

Серед основних напрямків державного регулювання ЕЕЗП науковці Мельник Л. та Шапочка М. виділяють забезпечення законності в еколого-економічних відносинах [2]. Це, в свою чергу, є одним із найважливіших завдань процесу державного регулювання ЗМП. У своєму визначенні дослідники Виноградова Т., Галайко В., Миронов Ж. та Штреслер К. акцентують увагу на меті управління природокористуванням: «...метою управління природокористуванням є задоволення потреб людства та збереження природно-ресурсного потенціалу» [3]. Отже одним з напрямків регулювання ЕЕЗП є збалансування двох різноспрямованих видів людської діяльності в контексті сталого розвитку суспільства.

Інструменти державного управління ЕЕЗП можна вважати засоби впливу на економіко–соціальні процеси з метою недопущення негативних наслідків від використання ресурсів шляхом проведення природоохоронних заходів. Такими засобами можуть бути: екологічні платежі, квоти, ліміти, екологічне страхування, екологічне маркування, екологічні податки, екологічний аудит, субсидії, дотації, ліцензії, штрафи тощо.

Серед основних інструментів державного управління ЕЕЗП в Україні, які доцільно застосовувати з метою контролювання та скорочення обсягів обігу ЗМП, за відповідним змістовним наповненням впливу на об'єкт управління можна виділити групи інструментів:

- примусового впливу: закріплення порядку обов'язкової оцінки впливу на навколишнє середовище (екологічна експертиза) наслідків безконтрольного обігу ЗМП (утворення додаткових відходів); розроблення нормативів зниження рівня викидів (емісійні нормативи); застосування економічних санкцій, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності за невиконання вимог емісійних нормативів та безконтрольну утилізацію виробленої продукції.
- стимулюючого (спонукального, мотивуючого) впливу: пряме та непряме державне стимулювання підприємств щодо контролювання обсягів ЗМП та подальшої утилізації або рециклінгу відповідних об'єктів ЗМП; цінове регулювання щодо товарів та послуг – цінова диференціація продукції, що маркована інформацією про подальшу утилізацію; додаткові; заставні системи; підтримка виробників, що організують збір зворотної тари та упаковки багаторазового використання.
- підтримуючого впливу: застосування механізмів додаткового фінансування підприємств, що контролюють процес обігу ЗМП на протязі всього життєвого циклу відповідного об'єкту;

Показником рівня розвитку ЕЕЗП є частка екологічних платежів. В Україні дана частка у ВВП складає в середньому за період 2008 - 2012 рр. 0,135 %, в той час як у країнах ЄС частка відповідних екологічних платежів складає 2,6 % ВВП (що майже у 20 разів перевищує рівень вітчизняних екоплатежів). Частка екологічної складової у собівартості продукції, виробленої на території ЄС, досягає 15-30 %, в той час як аналогічний показник для підприємств країн СНД складає близько 2 % [4].

Урядом України робляться окремі кроки на шляху до впровадження ефективних інструментів еколого-економічної збалансованості промисловості. Відтак Постановою Уряду України від 3 серпня 1998 р. затверджено «Порядок розроблення, затвердження і перегляду лімітів на утворення та розміщення відходів» [5]. Згідно з цим нормативним актом власники відходів, які здійснюють лише їх розміщення, до 1 квітня, а власники відходів, які

утворюють та розміщують їх на своїй території, до 1 червня поточного року подають Мінприроди та відповідним дозвільним центрам заяви про одержання дозволу на розміщення відходів у наступному році. На території України забороняється вести будь-яку виробничу діяльність, пов'язану з утворенням відходів, без затвердження лімітів на їх утворення та розміщення. Ліміт на утворення відходів – це максимальний обсяг відходів, на який у суб'єкта права власності на відходи (далі - власник відходів) є документально підтверджений дозвіл на передачу їх іншому власнику (на розміщення, утилізацію, знешкодження тощо) або на утилізацію чи розміщення на своїй території. Ліміт на розміщення відходів - обсяг відходів (окремо для кожного класу небезпеки), на який у власника відходів є дозвіл на їх розміщення, виданий органами Мінекоресурсів на місцях.

Вагомим інструментом державного управління ЕЕЗП є вимога щодо отримання екологічних паспортів. Екологічний паспорт - документ, що містить інформацію про рівень використання природокористувачем ресурсів (природних, вторинних тощо) і ступеня впливу його виробництва на навколишнє природне середовище, а також відомості про дозволи на право природокористування, нормативах впливів та розміри платежів за забруднення навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів [6]. В екологічному паспорті міститься інформація щодо обсягів викидів, скидів забруднюючих речовин та їх види; обсягів та видів використання природних ресурсів; відомості про обсяги та характер виробництва, наявність природоохоронного обладнання; екологічна характеристика продукції, що випускається; відомості про характеристики відходів, які створюються на підприємстві. Окремим пунктом такого паспорта може бути інформація щодо управління підприємством обсягами ЗМП та відповідальності за утилізації або рециклінг об'єктів ЗМП. Екологічні паспорти промислових підприємств мають велике значення, бо містять зведені статистичні дані про забруднюючі речовини, що є інформаційною базою для

розроблення подальших напрямків вдосконалення механізму державного управління розвитком ЕЕЗП.

При проведенні державного управління ЕЕЗП окрему увагу приділяється екологічним податкам. До екологічних податків можуть бути віднесені податки, база стягнення яких чинить специфічний негативний вплив на навколишнє середовище. Податковим кодексом України закріплено поняття та основних платників екологічного податку. Екологічний податок відноситься до загальнодержавних податків та зборів. До платників податку відносяться суб'єкти господарювання, юридичні особи, що не проводять господарську діяльність, бюджетні установи, громадські організації тощо, під час провадження діяльності яких на території України здійснюються [7, ст. 240]:

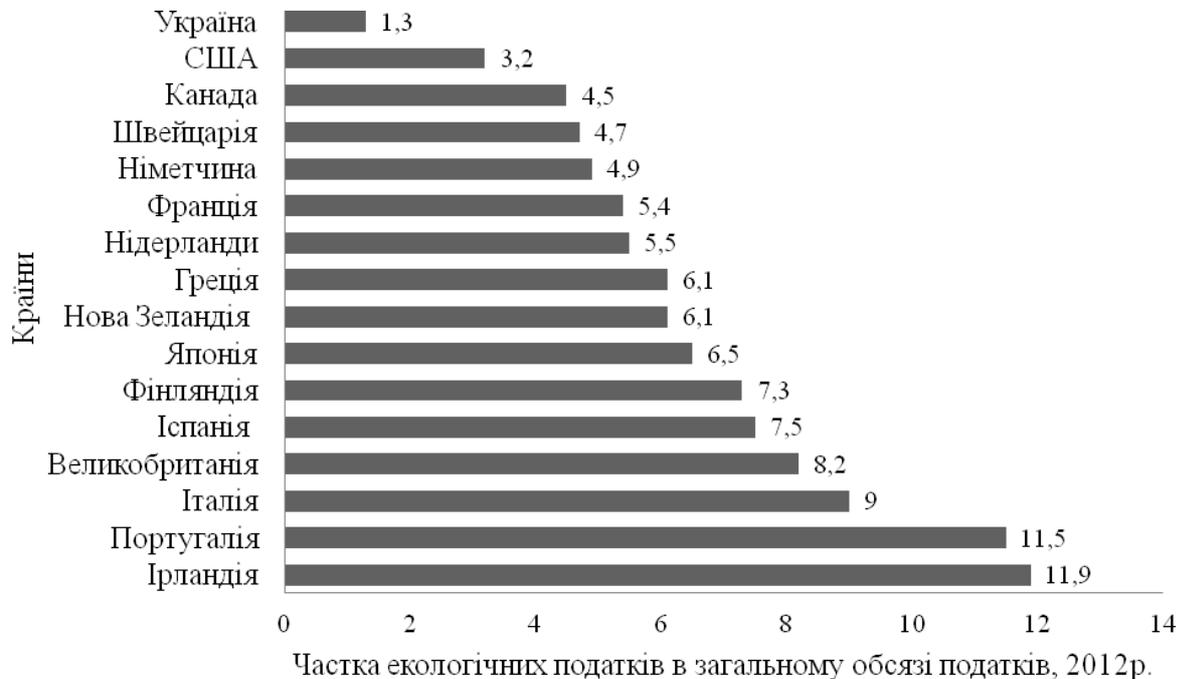
- викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення;
- скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти;
- розміщення відходів (крім розміщення окремих видів (класів) відходів як вторинної сировини, що розміщуються на власних територіях (об'єктах) суб'єктів господарювання);
- утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені);
- тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії строк.
- ввезення, виробництво, придбання транспортних засобів та кузовів до них, що в подальшому підлягають утилізації.

Окремі положення стосуються об'єктів ЗМП, а саме вторинної сировини та транспортних засобів та кузовів до них, що в подальшому підлягають утилізації. Платниками податку за утилізацію знятих з експлуатації транспортних засобів є особи, які:

- ввозять на митну територію України транспортні засоби або кузова до них в митному режимі імпорту;
- здійснюють виробництво транспортних засобів на митній території України для їх продажу на внутрішньому ринку України;

– придбавають транспортні засоби в осіб, які не є платниками цього податку.

Частка екологічних податків у загальному обсязі оподаткування в різних країнах може значно відрізнятись, що підтверджують дані, відображені на рис. 1.

Рис

1. Частка екологічних податків у загальному обсязі оподаткування в світі

Джерело: [8]

Проведення аналізу екологічного стану підприємства, також, може відбуватися при оцінці рівня екологічності кінцевого продукту. Даний підхід заснований на концепції оцінки життєвого циклу продукції. Його суть, викладена в, полягає в тому, що зниження шкідливого впливу на навколишнє середовище досягається найкраще тоді, коли екологічні критерії оцінки продукції встановлюються при врахуванні екологічних показників на всіх стадіях життєвого циклу продукції [9].

Цей підхід особливо актуальний при сертифікації товарів на відповідність вимог екологічно чистої продукції інструментами екологічного маркування. Екологічне маркування - коротко і точно сформульований напис, символ чи зображення, що наноситься на етикетку або пакування продукції

чи наводиться у документації на продукцію, технічних бюлетенях, рекламних матеріалах з метою зазначення певної екологічної характеристики продукції, компонента або пакування. Відповідність продукції встановленим екологічним критеріям підтверджується сертифікатом екологічного маркування [10]. Екологічне маркування в Україні є необов'язковим, добровільним та відбувається на підставі аналізування відповідних показників, а саме:

- рівня впливу продукції на навколишнє природне середовище під час отримання (добування) сировини, виробництва, споживання та видалення (утилізації), зокрема, впливу на зміну клімату, біологічне різноманіття, обсяг споживання енергії, природних ресурсів та утворених відходів;
- можливості заміни небезпечних речовин на більш безпечні та застосування новітніх технологій за наявності технічних можливостей;
- зменшення впливу продукції на навколишнє природне середовище у результаті збільшення строку експлуатації (реалізації) та повторного її використання;
- загального балансу між економічною вигодою та навантаженням на навколишнє природне середовище на різних стадіях життєвого циклу продукції, включаючи здоров'я людини;
- екологічних критеріїв, встановлених іншими міжнародними, національними та регіональними програмами екологічних маркувань, які відповідають вимогам стандарту ДСТУ ISO 14024 «Екологічні маркування та декларації. Екологічне маркування типу I. Принципи та методи»;
- можливості заміни випробувань, що проводяться на тваринах, альтернативними методами та зменшення кількості таких випробувань.

Відповідно окремі з цих показників можуть бути покращення підприємством за рахунок впровадження механізмів управління ЗМП, контролювання їх обігу та скорочення обсягів.

Система контролю й сертифікації товарів виникла на початку 90-х рр. у Європі. У випадку позитивного результату комплексних оцінок товару по спеціальній програмі виробник має право маркувати його національним

екологічним знаком («Блакитний ангел» у Німеччині, «Зелена печатка» у США, «Скандинавський лебідь», «Екологічний вибір» у Канаді і багато інших). В 1994 р. було створено глобальну мережу екологічного маркування «Global Ecolabelling Network». Вітчизняним національним знаком, що офіційно включений у мережу є «Зелений журавель».

Зменшення шкідливого впливу промислового виробництва в контексті регулювання ЕЕЗП здійснюється також шляхом [11]:

- удосконалення очищення шкідливих викидів і відходів промислового виробництва, підвищення ефективності роботи очисних споруд, суворого дотримання нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин у навколишнє середовище;
- удосконалення технологічних процесів з метою очищення відходів виробництва, випуску екологічно чистої продукції;
- зміцнення режиму екології з метою забезпечення екологічності промисловості;
- запровадження маловідходної і безвідходної технології, заснованої на комплексному використанні природних ресурсів, при замкнутому циклі виробництва.

Одним з напрямків державного регулювання ЗМП є також розроблення механізму укладення договору про обов'язкову екологічну відповідальність підприємств за заподіяний збиток. У цьому договорі можливим є закріплення прав і обов'язків обох сторін за екологічну відповідальність і заподіяний підприємством збиток. Сторона яка завдала шкоди при цьому зобов'язується повністю взяти на себе відповідальність щодо її компенсації. Відтак даний інструмент може стимулювати підприємства до усвідомлення необхідності управління ЗМП, активізувати екологічну відповідальність підприємств і тим самим дасть можливість прогнозувати збитки та вчасно вживати превентивні заходи. В якості гарантій тут можуть виступати активи підприємства та механізми екологічного страхування. Цей інструмент ефективно використовується багатьма іноземними підприємствами.

Висновки. Україна перебуває в ситуації, коли, в першу чергу, суспільство прагне вирішити економічні завдання, а екологічні блага відносять на другий план. Рівновага розвитку економічної та екологічної складових господарсько-виробничої діяльності промислових підприємств станом на сьогодні не досягнута. Економічна та екологічна складові розвиваються в окремих різноскерованих напрямках, дестабілізуючи тим самим власне функціонування.

Вагомим чинником розвитку ЕЕЗП є державне регулювання ЗМП. Аналізуючи досвід іноземних держав та враховуючи чітку націленість розвитку вітчизняних підприємств в напрямку отримання прибутків, стає зрозумілим, що без державного втручання в цей процес досягнути підвищення рівня ЕЕПЗ є практично неможливим. Шляхом застосування інструментів примусу, стимулювання та спонукання, а також підтримання регулювання підприємством обігу ЗМП та скорочення або попередження їх обсягів, держава має можливість вплинути на підвищення рівня ЕЕЗП та прискорити сталий розвиток України.

Література:

1. Дзюбіна К.О. Місце зворотного матеріального потоку у виробничо-господарській діяльності підприємства / К.О. Дзюбіна. // Вісник Дніпропетровського університету (ім. О.Гончара). Серія: Економіка. Випуск 5(4) – Дніпропетровськ, 2011. – С. 163-171
2. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням : підручник / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л.Г. Мельника та канд. екон. наук, проф. М.К. Шапочки. – Суми : Університетська книга, 2005. – 759 с.
3. Галайко В.В. Мониторинг использования природных ресурсов [Электронный ресурс] / В. В. Галайко, Ж. В. Миронова, К. А. Штреслер и др. – Режим доступа: // http://files.lib.sfu-kras.ru/ebibl/umkd/331/u_presentation.pdf
4. Мельник Л.Г. Методи оцінки екологічних втрат: Монографія / За ред. д.е.н. Л.Г. Мельник та О.І. Корінцевої. – Суми: ВТД «університетська книга», 2004. – 288 с.
5. Постанова КМУ № 1218 від 3 серпня 1998 р. «Про затвердження Порядку розроблення, затвердження і перегляду лімітів на утворення та розміщення відходів»

(станом на 30.10.2013 р.): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1218-98-%D0%BF>

6. Білявський Г.О., Тимочко Т.В. Екологічна паспортизація об'єктів антропогенної діяльності – важливий засіб екологізації економіки та підвищення рівня національної екологічної безпеки / Білявський Г.О., Тимочко Т.В. // Матеріали III Українського екологічного конгресу «Структурна перебудова та екологізація економіки в контексті переходу України до збалансованого розвитку» – К.: Центр екол. освіти та інформації, 2009. – С. 41-46

7. Податковий кодекс України № 2755-6 від 02.12.2010 (станом на 02.02.2014 р.). - [Електронне джерело]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua

8. Мельник Л.Г. Основи стійкого розвитку : Навчальний посібник / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф Л.Г. Мельника. – Суми : Університетська книга, 2005. – 654 с.

9. Васюкова Г.Т. Екологія: підручник / Г.Т. Васюкова, О.І. Грошева. - К.: Кондор, 2009. - 524 с.

10. Постанова КМУ «Про затвердження Технічного регламенту з екологічного маркування» № 529 від 18.05.2011. - [Електронне джерело]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua

11. Екологічне право України: Підручник / За ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. - К.: Харків Право, 2005. – 352 с.

12. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред.. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б.Є. Патона. – К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. – 72 с.

References:

1. Dzyubina K.O. Mistse zворотnoho material'noho potoku u vyrobnycho-hospodars'kiy diyal'nosti pidpryyemstva / K.O. Dzyubina. // Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu (im. O.Honchara). Seriya: Ekonomika. Vypusk 5(4) – Dnipropetrovs'k, 2011. – S. 163-171

2. Osnovy ekolohii. Ekolohichna ekonomika ta upravlinnia pryrodokor`stuvanniam : pidruchnyk / za zah. red. d-ra ekon. nauk, prof. L.G. Melnyka ta kand. ekon. nauk, prof. M.K. Shapochky. – Sumy` : Universytetska knyga, 2005. – 759 s.

3. Halaiko V.V. Monitorinh ispolzovaniya prirodnykh resursov [Elektronnyi resurs] / V.V. Halaiko, Zh.V. Mironova, K.A. Shtresler i dr. – Rezhim dostupa : // http://files.lib.sfu-kras.ru/ebibl/umkd/331/u_presentation.pdf
4. Melnyk L.G. Osnovy stiikoho rozvytku : Navchalnyi posibnyk / Za zag. red. d-ra ekon. nauk, prof L.G. Melnyka. – Sumy: Universytetska knyha, 2005. – 654 s.
5. Postanova KMU № 1218 vid 3 serpnia 1998 «Pro zatverdzhennya Poryadku rozroblennya, zatverdzhennya i perehlyadu limitiv na utvorennya ta rozmishchennya vidkhodiv» (stanom na 30.10.2013): [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1218-98-%D0%BF>
6. Bilyavs'kyi H.O., Tymochko T.V. Ekolohichna pasportyzatsiya ob"yektiv antropohennoyi diyal'nosti – vazhlyvyi zasib ekolohizatsiyi ekonomiky ta pidvyschennya rivnya natsional'noyi ekolohichnoyi bezpeky / Bilyavs'kyi H.O., Tymochko T.V. // Materialy III Ukrayins'koho ekolohichnoho konhresu «Strukturna perebudova ta ekolohizatsiya ekonomiky v konteksti perekhodu Ukrayiny do zbalansovanoho rozvytku» – K.: Tsentr ekol. osvity ta informatsiyi, 2009. – S. 41-46
7. Podatkovyy kodeks Ukrayiny № 2755-6 vid 02.12.2010 (stanom na 02.02.2014 r.). - [Elektronne dzherelo]. – Rezhym dostupu: www.rada.gov.ua
8. Mel'nyk L.H. Osnovy stiykoho rozvytku : Navchal'nyy posibnyk / Za zah. red. d-ra ekon. nauk, prof L.H. Mel'nyka. – Sumy : Universytet-s'ka knyha, 2005. – 654 s.
9. Vasyukova H.T. Ekolohiya: pidruchnyk / H.T. Vasyukova, O.I. Hrosheva. - K.: Kondor, 2009. - 524 s.
10. Postanova KMU «Pro zatverdzhennya Tekhnichnoho rehlamentu z ekolohichnoho markuvannya» № 529 vid 18.05.2011. - [Elektronne dzherelo]. – Rezhym dostupu: www.rada.gov.ua
11. Ekolohichne pravo Ukrayiny: Pidruchnyk / Za red. A.P. Het'mana, M.V. Shul'hy. - K.: Kharkiv Pravo, 2005. – 352 s.
12. Natsional'na paradyhma staloho rozvytku Ukrayiny / za zah. red.. akademika NAN Ukrayiny, d.t.n., prof., zasl. diyacha nauky i tekhniky Ukrayiny B.Ye. Patona. – K.: Derzhavna ustanova «Instytut ekonomiky pryrodokorystuvannya ta staloho rozvytku Natsional'noyi akademiyi nauk Ukrayiny», 2012. – 72 s.